У ГЛИБ ВІКІВ

УДК 94 (477)

Станіслав Келембет

●

КНЯЗІ НЕСВІЗЬКІ, ЗБАРАЗЬКІ ТА ВИШНЕВЕЦЬКІ – НАЩАДКИ ЧЕРНІГІВСЬКИХ ОЛЬГОВИЧІВ?

У статті досліджується ґенеза «Корибутівської» традиції походження князів Збаразьких та Вишневецьких. Установлюється приблизне місце розташування давнього Несвіжу – родового гнізда їхніх предків, князів Несвізьких. Пропонується оригінальна версія походження Несвізьких – від давніх князів Болоховських, які, за думкою автора, були гілкою чернігівських Ольговичів.

Ключові слова: генеалогія, історіографія, Федько Несвізький, сфрагістика, Несвіж, Болоховські князі, Збараж.

Як добре відомо, прямі нащадки давніх князів Несвізьких – Збаразькі та Вишневецькі, одні з найвпливовіших магнатів Речі Посполитої, – вважали своїм предком Корибута Ольгердовича, князя Новгород-Сіверського († після 1404), онука великого князя Литовського Гедиміна. Підкреслюючи це, багато хто з них додавали до свого прізвища слово «Корибутович», пізніше «Корибут»[1]. Дана традиція вперше, якщо не помиляємося, зафіксована на печатці кн. Стефана Збаразького, каштеляна Троцького, який займав цей уряд у 1564 – 1566 рр. Її поле розділено на 4 частини, що містять наступні зображення: 1) литовська «Погонь»; 2) родовий герб Збаразьких; 3) «Ягеллонські колюмни» (інакше – «стовпи Гедиміновичів»); 4) герб роду Гербуртів (з якого походила мати кн. Стефана). Довкола ж читається напис: «Stefanus + Coributovicz + dux + a + Zbaraz + et + cas[t + Tr]ocis»[2]. «Погонь» та «Колюмны», як відомо, були династичними емблемами Гедиміновичів.

Невдовзі версія про походження кн. Несвізьких, Збаразьких та Вишневецьких від Корибута Ольгердовича, у більш конкретизованому вигляді, знаходить відображення й на сторінках польсько-литовської історіографії. Вперше вона була викладена в історичному творі М. Стрийковського, написаному 1577 р., але так і не опублікованому аж до новітніх часів. Тут повідомляється, що після конфіскації у Дмитра-Корибута Новгород-Сіверського князівства (1393 р.), пізніше відданого його брату Швитригайлу (1403/1404 р.), він взамін отримав від Ягайла та Вітовта уділ на Поділлі та Волині – Брацлав, Вінницю, Соколець та Кременець, а згодом сам побудував замки Збараж та Вишневець. Один з його синів, Федір чи Федько Корибутович, пізніше воював з королем Ягайлом, через що у 1430 р. змушений був відступити йому Кременець і Брацлав, залишившись володарем Збаража, Вишнівця, Чернихова, Колодна та Шмилижниць (?). Ці володіння перейшли до його сина, Давида чи Дашка, який уклав з Ягайлом мирну угоду. Потім же Збараж та Вишневець успадкував старший син Дашка, Василь, від синів якого розписані гілки князів Збаразьких, Вишневецьких, Порицьких та Воронецьких[3].

© Келембет Станіслав Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних дисциплін Кременчуцького університету економіки, інформаційних технологій та управління.

Очевидно, аналогічний родовід було викладено і в невеликому творі Стрийковського «Дзеркало хроніки литовської», надрукованому 1577 р. у формі коментованої генеалогічної таблиці литовських князів. Це видання до нашого часу не збереглося, однак воно було покладене в основу литовського розділу гербовника Б. Папроцького «Гніздо цноти», 1578 р. Тут наведено наступну генеалогічну схему: Корибут Ольгердович, кн. Новгород-Сіверський – Федор Корибутович, кн. Несвізький, засновник Вінниці та Збаража (саме так) – Дашко Федорович – Василь Дашкович, предок згаданих князівських родів[4]. Сам Стрийковський у передмові до друкованої «Хроніки» 1582 р., повідомляє, що раніше він видав «Таблицю», надруковану 1577 р. під титулом «Дзеркало хроніки литовської», в якій виклав генеалогію, життя та діяння князів Литовських та королів Польських з династії Ягеллонів у формі «кіл» для кожного. А далі невдоволено зазначається, що «два новітніх (автори), тій моїй таблиці наслідуючи та багато з неї та явно вийнявши, до свого писання внесли»[5]. Без сумніву, тут мається на увазі «Гніздо цноти» Папроцького, а також «Опис Європейської Сарматії» О. Гваньїні, латинських видань 1578 та 1581 рр. (точніше, його другий розділ про ВКЛ). У «Хроніці» ж 1582 р. Стрийковський повторив, з незначними змінами, ті самі відомості про Корибута та Федора Корибутовича, що і в своїй рукописній праці[6], але далі лише згадав Федорового сина Данила (а не Давида)-Дашка, виключивши детальну генеалогію його нащадків. У іншому місці, під 1434 р., Стрийковський повідомляє про арешт Швитригайлом «Teodora albo Fiedka Koributowica xiaze Nieswieskie», звільнення цього «prodka xiazat Zbaraskich» поляками, після чого він піддав Польщі Брацлав та Кременець[7].

У 1584 р. вийшло нове видання гербовника Папроцького, де генеалогія нащадків Корибута Ольгердовича була викладена без змін[8]. Однак у іншій роботі, опублікованій через 15 років, той же автор вже пише нібито Вишневецькі та Збаразькі походили від Корибута, одного з синів Кейстута та рідного брата вел. князя Вітовта. А синами цього Корибута названі Патрикій, Федір Несвізький, засновник Вінниці та Збаража, Зигмунт, кн. Литовський, вбитий від Чарторийського, і Василь![9] Версія про Корибута Кейстутовича як предка Вишневецьких та Збаразьких згодом перейшла ще до польського видання «Хроніки Європейської Сарматії» О. Гваньїні 1611 р., текст якої у даній частині є простим скороченням твору Папроцького. Хоча в іншому місці, заснованому вже на хроніці Бєльського, вказані князівські роди названі нащадками Корибута Ольгердовича[10]. І саме ця версія, завдяки високому авторитету хроніки Стрийковського та гербовника Папроцького, надалі була прийнята в історико-геральдичній літературі доби Речі Посполитої. Зокрема, вона викладена у хроніці Й. Бєльського (1597 р.)[11], гербовниках Ш. Окольського (1641 р.)[12], А. Віюк-Кояловича (рукопис 1650-х рр.)[13] та К. Нєсєцького (1743 р.)[14].

У середині XIX ст. К. Стадніцький проголосив «Корибутівську» традицію походження Збаразьких та Вишневецьких фальшивою. І це переконання домінувало у польській історіографії аж до початку XX ст. (Ю. Бартошевич, Т.-Є. Стецький, К. Пуласький, З. Л. Радзімінський, Ю. Вольф). Але у 1910 р. у Москві вийшла стаття М. фон Баумгартена, у якій він виступив на захист старої «Корибутівської» традиції походження Збаразьких-Вишневецьких. А у наступному році, нічого не знаючи про цю роботу, аналогічну ідею висловив польський дослідник Ю. Пузина. Його стаття, опублікована у львівському часопису «Місячник геральдичний», викликала серед польських істориків дуже гостру дискусію, яку один з її учасників у 1926 р. влучно назвав «генеалогічною війною», «bellum genealogicum». Лише на сторінках названого часопису протягом 1911 – 1914 рр. з даного питання було опубліковано 10 статей! Опонентами Пузини виступили З. Л. Радзімінський, В. Семкович та інші. У підсумку «генеалогічної війни» до єдиної думки її учасникам дійти так і не вдалося[15]. Ця ситуація зберігається аж до нашого часу як у польській, так і в українській історіографії: якщо одні вчені довіряли «Корибутівській» традиції Збаразьких-Вишневецьких та генеалогічній схемі Стрийковського, приймаючи аргументацію Ю. Пузини[16], то інші вважали цю традицію пізнішою вигадкою, а Федька Несвізького визнавали руським Рюриковичем[17].

Тим не менш, після об'єктивного аналізу аргументів обох версій можна вважати цілком доведеним фактом, що кн. Федько Несвізький, безперечний предок Збаразьких, та кн. Федір Корибутович були двома різними особами[18]. «Корибутівська» ж традиція походження Збаразьких-Вишневецьких виникла або внаслідок свідомої фальсифікації, або (що набагато менш вірогідно) щирого, але помилкового переконання.

Судячи з усього, ініціатором конструювання такої генеалогії був кн. Стефан Збаразький, який уперше вжив «прізвище» Корибутович на своїй печатці 1564/66 р. Його використання у більш ранній період практично виключене, зважаючи на наявність багатьох десятків документів, у яких Збаразькі та Вишневецькі Корибутовичами не називалися. Показово, що навіть жоден з чотирьох братів Стефана Корибутовичем ніколи не писався[19], так само, як і їхні сучасники, кн. Вишневецькі[20]. Також ніхто з них, окрім Стефана Збаразького, не вживав у своїх гербах символи Гедиміновичів – Погонь та Колюмни[21]. Саме кн. Стефан першим, здається, зайнявся й укладенням письмової історії свого роду, про яку згадував кн. Вишневецький у листі 1724 р.: «Была (...) едина книга рукою писанная князей Збарацких, воеводы Троцкаго, воеводы Брацславскаго и каштеляна Краковского – деда, сына и внука, следовательно идущих, – которая нашу фамилию открывает бывало от самого источника; но оную шведы сожгли в замку Краковском»[22]. Мова йде про Стефана, його племінника Януша Миколайовича та сина останнього Єржи, які справді посідали згадані уряди.

Скоріш за все причиною, з якої Стефан Збаразький «проголосив» себе нащадком Корибута, було його надмірне честолюбство. Досягнувши уряду воєводи Вітебського, а потім навіть каштеляна Троцького, тобто члена Ради ВКЛ, надто вже лестило князю афішувати своє походження з тієї ж династії, що й правлячий монарх. Можливо, певну роль відіграло й одруження Стефана (1559 р.) з княжною Анастасією Михайлівною Мстиславською[23], рід якої дійсно походив від Гедиміна. При «обранні» ж конкретного Гедиміновича, від якого можна було б вивести рід Збаразьких, дуже до речі виявилося те, що їхній реальний предок 1-ї половини XV ст. кн. Федько Несвізький був і тезкою, і сучасником Федора Корибутовича.

Сфабриковану генеалогію невдовзі було закріплено й «на науковому рівні» – у працях історика Стрийковського та геральдика Папроцького. Вже М. С. Грушевський відзначив, що повідомлення Стрийковського про другий, подільський уділ Корибута «опирається на ототожненню Корибутового сина Федора з Федьком кн. несвизьким, що звав сі волості своєю батьківщиною; а що се ототожнення дуже непевне, то й ся звістка не може бути трактована серіозно»[24]. Більш конкретно з цього приводу висловився З. Л. Радзімінський: «Стрийковський писав свою хроніку в той час, коли вже тоді могутні кн. Збаразькі писалися Корибутовичами, й що власне приналежність їх предкові кн. Федьку Несвідському, між іншим, Вінниці та Сокольця і його держання Кременця та Брацлава (...) дало Стрийковському asumpt для створення з них раніше невідомого другого уділу Корибута»[25].

Справді, повідомлення Стрийковського про Федька «Корибутовича» Несвізького під 1434 р., безперечно, засноване на даних виданої тоді ж королю присяжної грамоти Федька. Точніше, у ньому хроніст посилається на «Cromerus, fol. 311»[26], тобто на твір М. Кромера за третім виданням 1568 р. На вказаній сторінці там, також під 1434 р., повідомляється про арешт Швитригайлом «Theodoretum siue Fedcone Nesuissensem ducem», його звільнення польськими панами та присягу королю, на умовах держання Брацлава та Кремінця. Але тут Федько не названий ані Корибутовичем, ані предком Збаразьких[27]. Зміст же повідомлення Кромера, включаючи такі подробиці, як імена панів та склад отчини Федька – Збараж, Вінниця, Хмельник та Соколець, – не залишають жодного сумніву в тому, що його джерелом була присяжна грамота Федька. Остання зберігалася у Коронному архіві, а перший опис цього архіву склав не хто інший, як Кромер, який внаслідок цього, зрозуміло, широко використовував матеріали з нього у своїй праці. Таким чином, повідомлення Стрийковського про другий уділ Корибута слід визнати його власною «реконструкцією», заснованою на даних Кромера, які, в свою чергу, запозичені безпосередньо з грамоти Федька Несвізького 1434 р.

Але, можливо, не будучи Корибутовичем, Федько Несвізький все ж належав до династії Гедиміна? В історіографії існує й така гіпотеза. А саме Федько нібито міг бути нащадком Коріата Гедиміновича, сини якого у 2-й половині XIV ст. князювали на Поділлі (а Федьку, як відомо, належали Хмельницька та Вінницька волості на Східному Поділлі). Вперше ця гіпотеза зустрічається у Ф. Равіти-Гавронського, причому, як це не дивно, автор чомусь приписує її «новітнім дослідженням російських геральдиків», які доводили походження Збаразьких та Вишневецьких від Гедиміна. Вважаючи таку гіпотезу помилковою, Равіта-Гавронський далі пише: «Здається, вся її побудова полягає у тому, що замість Корибута прийнятий родоначальником дому Вишневецьких Коріат-Михайло, князь Новогродка, який мав сина Федора, пана Мункача і князя Подільського († після 1408), якого ототожнюють з Федором Несвіцьким (Несвізьким)»[28]. На якій підставі польський письменник приписав цей умовивід «російським геральдикам», абсолютно незрозуміло; наведене ним посилання (не зовсім повне) веде до публікації, де вміщено лише родовідні статті XVIII ст., і немає жодного натяку на походження Вишневецьких від Коріата[29].

У недавній роботі І. Чаманської вона приходить до висновку: «Так чи інакше, у підсумку князі Збаразькі та Вишневецькі повинні були бути Гедиміновичами. Якщо не були Корибутовичами, на цьому полі до гри можуть вступати в принципі лише Коріатовичі»[30]. Гіпотезу про походження Федька Несвізького від Коріата запропонувала (хоча й не категорично) також І. Папа. Її головний і, по суті, єдиний значимий аргумент – це подібність печатних знаків Несвізьких-Збаразьких зі знаком Федора Коріатовича[31]. Знак Федора Коріатовича відомий за нотатками Яна Замойського, у його Інвентарі Коронного архіву 2-ї половини XVI ст. (нижче на рисунку – у центрі)[32]. Він же зображений на єдиній відомій монеті, атрибутованій Федору Коріатовичу[33]. Дійсно, в основі печатного знаку і Федора Коріатовича, й Івана Несвізького 1387-1388 рр. лежить хрест. Але це може пояснюватися або збігом (хрест – надзвичайно поширена геральдична фігура), або тим, що Іван Несвізький до Корибута міг служити Федору Коріатовичу, і тому за основу своєї печатки взяв печатку сюзерена. У кожному випадку, судячи з ієрархії поручителів у актах 1387-1388 рр., Григорій та Іван Несвізькі практично не могли бути синами Федора Коріатовича – члена правлячої династії, одного з братів-суверенних володарів Поділля. Та й чи могли вони в такому разі в акті 1388 р. фігурувати як васали Дмитра-Корибута? До речі, печатний знак Василя Коріатовича (також наведений у Замойського), якого І. Папа розглядає як можливого предка (батька?) Федька Несвізького, не має нічого спільного зі знаком Федора (див. на рисунку справа)[34].

Нагадаємо, що Федько Несвізький не міг бути членом правлячої династії Гедиміновичів хоча б тому, що в актових документах, серед свідків-князів, він завжди виступає на *самому останньому* місці, після князів Гольшанських та Друцьких[35]. Нарешті, останнім часом з'явився ще один, незвичний для історика доказ того, що князі Несвізькі були не Гедиміновичами, а Рюриковичами.

Мова йде про результати генетичних досліджень, проведених над живими нащадками обох династій, зокрема, аналіз їх т. зв.Y-хромосоми. Оскільки ця хромосома «передається лише від батька до сина й на окремих її ділянках з певною періодичністю відбуваються зміни (мутації), це дозволяє з'ясувати, у якому приблизно ступені спорідненості знаходяться дві людини». Таке генетичне тестування пройшов і кн. Корибут-Воронецький – представник наймолодшого з родів, які походили від Несвізьких. У результаті з'ясувалося наступне: «Незважаючи на те, що більшість до-

слідників вважали і вважають Корибут-Воронецьких нащадками Гедиміна, гаплотип представника цього роду недвозначно вказує на спільне походження з Рюриковичами N1c1, й на особливу близькість з лінією Пузини» (такий от жарт долі!). «Можна вважати остаточно доведеним, що Вадбольські, Лобанови-Ростовські, Хілкови, Гагаріни, Шаховські, Кропоткіни, Ржевські, Путятіни, Пузини, Массальські (всі – беззаперечні Рюриковичі. – ***С. К.***) й Корибут-Воронецькі є нащадками одного предка, який жив близько 1000 років тому»[36].

У дотеперішній історіографії, якщо не брати до уваги версії К. Стадніцького про походження Збаразьких з боярського роду Мукосіїв, вони чомусь відносилися до нащадків турово-пінської гілки Рюриковичів. Уперше таке припущення висловив Й. Вольф, хоча жодних аргументів на його користь і не навів[37]. У наш час цю ж версію підтримав Ян Тенговський. Цей дослідник виявив грамоту Костянтина та Федора Коріатовичів 1388 р. (у списку 2-ї половини XVIII ст. латиницею), другим зі свідків якої виступає «knjaz' Vasilij Vinnickij»[38]. Цього ж Василя Вінницького Тенговський, на підставі історико-географічних міркувань, ототожнює з кн. Василем Божським («Wasilio duce dicto Boszki»), свідком грамоти Свитригайла-Болеслава, кн. Подільського, виданій у Камінці 1405 р.[39] А оскільки Федько Несвізький у 1434 р. називав Вінницю своєю «отниною», Тенговський доходить висновку, що Василь Вінницький-Божський і був його батьком, тим більш, що син та онук Федька також носили ім'я Василь. Це ж ім'я, за Тенговським, начебто було популярним серед турово-пінських Рюриковичів, нащадками яких, отже, й були кн. Вінницькі-Несвізькі[40].

Якщо погодитися з версією Я. Тенговського, довелося б визнати, що Василь Вінницький належав до роду Несвізьких, а Вінницьким називався, так би мовити, паралельно, за своїм основним володінням. Але, окрім Василя, відомий ще й інший кн. Вінницький – Андріан, дружина якого, «княгини Андрияновая Вѣиницьская», теща пана Гринька Соколецького, між 1388 та 1391 рр. надала зятю кілька сіл у сучасній Вінницькій області[41]. Отже, існував окремий рід князів Вінницьких, причому два його представники були сучасниками Несвізьких – Григорія та Івана (1387-1388 рр.). А спорідненість Федька Несвізького з Іваном Несвізьким однозначно доводиться даними сфрагістики[42]. Якби Федько був сином Василя Вінницького, слід було б очікувати, що він мав би взяти саме прізвище батька, а не Несвізького. Вірогідніше за все, Несвізькі були найближчими родичами Вінницьких, і саме тому, після припинення роду останніх, успадкували їхню Вінницьку (та Хмельницько-Божську) волость. Що ж стосується належності цих родів до гілки турово-пінських Рюриковичів, то жодних аргументів на користь такої версії не існує. Ім'я Василь, всупереч думці Тенговського, серед турово-пінських князів не зустрічається.

Жодних прямих свідчень про походження Несвізьких ми не маємо. Залишаються лише непрямі аргументи. Насамперед, слід констатувати, що Несвізькі точно не належали до верхівки литовсько-руської аристократії (серед князів-свідків у документах Федько Несвізький завжди згадується на останньому місці). Більше того, наприкінці XIV ст. вони навіть не вживали князівського титулу. Так, у грамотах 1387 та 1388 рр. Іван Несвізький, хоча й виступає безпосередньо після князів, сам таким не названий[43]. Без князівського титулу Григорій та Іван Несвізькі згадані й у документі 1388 р.[44] Через це Ю. Пузина схилявся до думки, що ці Несвізькі були простими боярами; князя ж Івана Несвізького («Ywano de Neswyes ducibus»), який у 1403 р. засвідчив грамоту вел. князя Вітовта[45], він ототожнював з Іваном Корибутовичем. Утім, за Пузиною, навіть існування кн. Несвізьких з руської династії зовсім не означає, що Федько належав до їхнього роду, оскільки місця цілого ряду інших руських князів «пізніше зайняли Гедиміновичі»[46].

Справді, практично неможливо, щоб в усіх трьох документах 1387-1388 рр. князівський титул Несвізьких було пропущено через неуважність писаря, тим більше, що два з них збереглися в оригіналах. Однак у тому ж документі 1388 р. серед кількох поручителів, згаданих без князівського титулу перед Григорієм та Іваном Несвізькими, принаймі один, Федір Євлашкович, точно був князем[47]. У цей саме час відомі й інші приклади, коли особи безперечно князівського походження, які належали до

не дуже знатних родів, у документах свій князівський титул пропускали[48]. Що стосується Івана Несвізького, то його близьке споріднення з кн. Федьком Несвізьким беззаперечне, оскільки доводиться даними сфрагістики. Припущення ж, що Несвізькі присвоїли собі князівський титул самовільно або отримали його від Вітовта, є неможливим, оскільки жодного такого прикладу протягом XIV – XVI ст. нам не відомо.

Єдиним аргументом, «зачіпкою», на підставі якої можна будувати якісь версії щодо походження Несвізьких, залишається місцезнаходження їхнього родового гнізда. Стосовно цього питання в історіографії існує дві версії.

Уже М. Стрийковський вважав, що кн. Федько називався Несвізьким від білоруського Несвіжа, який у його (Стрийковського) час належав Радивилам[49]. Тієї ж думки дотримувався і Ю. Пузина, вважаючи, що Несвіж складав південну частину Новгород-Литовського уділу Корибута Ольгердовича[50]. Невдовзі А. Прохаска зауважив, що колись, під час відвідування відомого Несвіжського архіву, серед тамтешніх пергаменів він знайшов «фундаційний акт на латинській мові, наскільки собі пригадуємо, кн. Федька Несвізького для костьолу в Несвіжу з третього десятиліття XV віку»[51]. Здавалося, нарешті з'явився хоча б один прямий доказ місця розташування родового гнізда Несвізьких. Але незабаром з'ясувалося, що насправді це не так.

Я. Якубовський, який тривалий час досліджував Несвізький архів з метою написання історії Несвіжу, стосовно вищенаведеного свідчення А. Прохаски дійшов такого висновку: «Передусім мушу зазначити, що наведена в цитованій примітці д-ра Прохаски відомість є, на мою думку, помилковою. Пам'ять цього разу підвела знаменитого вченого». Виявилося, що фундаційного акта Федька Несвізького не знайшлося не лише серед наявних пергаменів архіву, але такий документ не згадується і в старих архівних реєстрах. Більше того, в одному з цих реєстрів, 1820 р., на першому місці вказаний акт 1492 р. – «фундуш чи привілей парафіяльному костьолу несвізькому», виданий Миколаєм Немировичем та підтверджений королем Казіміром. Немирович же володів Несвіжем з 1445 р., про що свідчить наступний оригінальний документ з архіву: «От великого князя Казимира королевича ко всим людемъ несвижаномъ, што Клавко д ржалъ. Дали есмо Несвижь пану Миколаю Немировичу со всим по тому ж, какъ Клавко д ржалъ (...)»[52]. Якубовський робить, здається, слушний висновок, що у 1-й половині XV ст. білоруський Несвіж був дрібною великокняжою волостю, а не столицею удільного князівства[53]. Це спостереження підтвердилося, коли археологічні розкопки засвідчили, що історія білоруського Несвіжа почалася не раніше XV ст., причому тут не виявлено жодних доказів існування оборонних споруд[54]. Отже, цей Несвіж не може бути «малою батьківщиною» однойменних князів. Показовим є і той факт, що майже всі згадки про Несвізьких походять з південноруських земель – Волині та Поділля.

За іншою версією, родове гніздо Несвізьких знаходилося у Луцькому повіті на Волині. К. Стадніцький вважав, що прізвище Федька Несвідського походило від Несвіда у Луцькому повіті[55]. Пізніше, завдяки відомостям волинського краєзнавця Т.-Є. Стецького, дослідник уточнив, що то було сучасне йому сільце Несвіч поблизу Луцька, де можна було спостерігати рештки «городища та оборонного замчища»[56]. Цю версію прийняв також і Ю. Вольф[57]. Але ми з нею погодитися однозначно не можемо.

По-перше, у документах кінця XIV – середини XV ст. представники роду звуться саме Несвізькими, а не Несвіцькими. У документах 1387 та 1388 рр. згадується Іван «Neswizky»[58], «Несвизский» (оригінал)[59]. У 1388 р. – «Григорий да Иван Несвизьскии» (оригінал)[60]. У 1403 р. – «Ywano de Neswyes» (оригінал)[61]. Кн. Федько у грамотах 1431 – 1434 рр. виступає як «Nieswiezski», «Nieswiezki» (польські переклади)[62], «Niesuicski», «Niesswiczky», «Niesuiczki» (перекази латиною)[63]. Його онук, кн. Семен Васильович, у документі 1461 р. зветься «Несвизкому» (оригінал)[64]. Наявність у латинських транслітераціях прізвища в останньому складі літери «s» чи «z» не дозволяє реконструювати його первісне руське написання як «Несвицкий». Лише у документах 1434 та 1435 рр., хоча й оригінальних, але написаних дуже безграмотно, фігурує «князь Федико Несвидиский», «Несвидьский»[65], але все ж не Несвіцький. Отже, можна констатувати, що родовим гніздом Несвізьких був не Несвіч, а Несвіж.

По-друге, досить маловірогідно, щоб в околицях Луцька, столиці Волинської землі, існувало якесь самостійне князівство з власною династією.

По-третє, збереглися дані, що принаймі у XVI ст. Несвічем під Луцьком володіла інша шляхетська родина. Так, у ревізії Луцького замку 1545 р. неодноразово згадуються земяни Несвіцькі, власники «Несв ча», де вони мали навіть право збирати мито[66]. Чи можна припустити, щоб князі Несвізькі-Збаразькі, одні з найзначніших магнатів Волинської землі, допустили перехід свого родового гнізда у власність відносно дрібних шляхтичів? Нам здається, що це є досить маловірогідним.

Тим часом існує джерело, яке засвідчує існування міста Несвіжу на прикордонні південної Волині та східного Поділля, тобто саме там, де протікала діяльність Федька Несвізького. Мова йде про Хроніку Яна Длугоша, зокрема, про опис подорожі короля Владислава-Ягайла зі Снятина на молдавському кордоні до Литви у 1415 р. Тут перераховано наступні пункти, через які пролягав шлях Ягайла: Камінець (Подільський) – Смотрич – Nyeszwyecz (за іншим кодексом – Nieswiesz) – Кремінець – Райсько-Садове – Турійськ – Кобрин – Мито – Волковиськ – Василішки – Єйшишки – Троки[67]. З двох варіантів написання назви міста, що нас цікавить, правильним напевне є другий; в останньому виданні Длугоша, яке мало метою «відтворити найбільш аутентичний текст, опертий на підставі списків, близьких до автографа»[68], назву перекладено як «Nieśwież»[69]. Жодних підстав припустити у Длугоша якусь помилку ми не маємо, оскільки місцезнаходження більшості названих ним пунктів є добре відомим, і воно *повністю і послідовно* відповідає маршруту з Молдавії до Литви. Добре відомо, що стосовно доби правління Ягеллонів Длугош широко використовував матеріали королівської канцелярії, звідки, очевидно, походить і опис подорожі Владислава-Ягайла 1415 р.

Отже, слід визнати, що південний Несвіж припинив своє існування ще у XV ст., скоріш за все внаслідок татарських набігів. (Подібна доля спіткала, наприклад, подільський замок Ров, центр окремого повіту: після татарського розорення 1452 р. він знаходився «у цілковитому запустінні», й лише у 1538-1539 рр. був відновлений королевою Боною, але вже під новою назвою Бара)[70]. Накладаючи маршрут Ягайла на сучасну карту, слід визнати, що після верхів'їв р. Смотрич він неминуче пролягав через Волочиський район Хмельницької області. Згідно з Переліком пам'яток археології Хмельницької області, наданому облдержадміністрацією у 2012 р., у Волочиському районі існують два городища: біля с. Бронівка, XIII ст., та біля с. Маначин, XIV – XV ст[71]. Друге з них, яке знаходиться приблизно на півдорозі між Смотричем та Кремінцем, «ідеально» підходить на місце давнього Несвіжу[72].

Ототожнення Несвіжу з городищем біля с. Маначин дуже ймовірне ще й тому, що у XVI ст. воно належало кн. Вишневецьким, нащадкам Несвізьких. У 1-й половині століття ці землі входили до складу Дорофіївського маєтку кн. Федора Вишневецького, який потім успадкував його племінник Костянтин. «У 1560-х роках Костянтин Вишневецький сформував на основі Дорофіївського маєтку нову волость із центром у поселенні Маначин. 1569 р. під цією назвою згадане вже місто». А 1584 р. у Маначині згадується і замок[73]. За більш ніж століття, що минуло від запустіння Несвіжу до першої згадки про Маначин, перша з цих назв цілком уже могла забутися. Втім, якісь додаткові аргументи стосовно можливості ототожнення Маначинського городища з давнім Несвіжем, здається, можуть дати лише археологічні розкопки.

У кожному випадку, південний Несвіж явно знаходився на межі південно-західної Волині зі Східним Поділлям. А така локалізація дає змогу запропонувати нову, досить переконливу версію про походження кн. Несвізьких. Адже у XIII ст. цей регіон, вірогідніше за все, входив до складу Болохівської землі, а саме, західної її частини[74]. Нащадками її правителів, знаменитих Болохівських князів, скоріш за все, й були Несвізькі. Перший відомий представник цього роду кн. Юрій Несвіжський загинув у битві з монголами на р. Калці у 1223 р.[75] Стосовно ж походження Болохівських князів у історіографії, як відомо, існує кілька версій. Зараз ми дотримуємося тієї з них, за якою Болохівські були однією з ліній чернігівської династії Ольговичів. На користь цієї версії можна навести наступні аргументи.

1) У 1236 р. Болохівські князі потрапили у полон до Данила Романовича, тоді князя Володимиро-Волинського. Після цього, з метою їхнього визволення, Михайло (Всеволодович Чернігівський, тоді кн. Галицький) та Ізяслав (скоріш за все – Мстиславич, зі смоленських Мономаховичів) стали погрожувати Данилу: «Дай нашю *братью*, или пріидем на тя войною»[76]. Відомо, що в широкому значенні «братією» між собою вважалися всі давньоруські князі, нащадки Рюрика. Але, у контексті згаданого конфлікту, Михайло Чернігівський, називаючи Болохівських князів своєю «братьею», скоріш за все, спеціально цим підкреслював своє близьке з ними споріднення.

2) При розкопках Згарського городища біля с. Городище Хмельницької області, яке, можливо, слід ототожнювати з літописним Божськом, і в будь-якому випадку є рештками одного з городів Болохівської землі, було знайдено три персні-печатки з князівськими знаками. Вони «еволюційно зв'язані між собою. Встановити, який саме князівський рід мав такі герби, допомагає знак на срібному брактеаті чернігівського князя Олега-Михайла Святославича (рис. 32, –4). Він аналогічний знакові А. Подібним до нього є також на товарній пломбі Всеволода Ольговича (рис. 32, –5). Звичайно, вони трохи простіші, тобто мають менше відмінностей, однак схеми їм адекватні наведеним вище: двозубець з хрестоподібним знаком на лівому зубці і паростками у вигляді півмісяців над ним (другим зубцем. – ***С. К.***). Це дає підставу припустити, що персні належали, ймовірно, онукам або правнукам Олега Святославича»[77]. Дуже важко припустити, щоб персні-печатки чернігівських Ольговичів потрапили до Болоховської землі якось інакше, ніж разом з їхніми власниками.

3) У літописному переліку князів, які загинули у битві на Калці 1223 р., вони перераховані у наступній послідовності: Святослав Яневський (Канівський) – Ізяслав Інгварович (син Інгвара Ярославича Луцького, з молодшої гілки волинських Мономаховичів) – Святослав Шумський (очевидно, також син Інгвара Ярославича, оскільки Шумськ у 1211 р. називається саме його володінням[78]) – Мстислав Чернігівський з сином – Юрій Несвіжський[79]. Як бачимо, Юрій Несвіжський, якщо він був одним з Болохівських князів, згаданий відразу після Мстислава Чернігівського з сином. Принаймі, він навряд чи міг належати до Луцької гілки волинських Мономаховичів, оскільки в такому випадку мав би бути згаданий серед її представників, синів Інгвара Ярославича, на початку літописного переліку.

4) Нарешті, вище вже йшлося про результати генетичного аналізу Y-хромосоми князя Корибут-Воронецького, нащадка Несвізьких: «гаплотип представника цього роду недвозначно вказує на спільне походження з Рюриковичами N1c1, й на *особливу близькість з лінією Пузини*». А князі Пузини вважали себе нащадками Козельських, внаслідок чого, починаючи з кінця XVI ст. (не пізніше 1600 р.), деякі з них додавали до свого прізвища уточнення «з Козельська»[80]. Припустити, у даному випадку, фальсифікацію родової традиції навряд чи можливо. Адже який сенс було афішувати своє походження від князів невеличкого містечка, що знаходилося тоді у складі Московської держави? А князі Козельські, безумовно, були нащадками чернігівських Ольговичів; скоріш за все, вони походили від того ж Мстислава Святославича Чернігівського († 1223), який був одночасно й удільним князем Козельським[81].

Отже, можна досить упевнено констатувати, що князі Болоховські, а серед них і Несвізькі, були нащадками чернігівських Ольговичів. Але яким чином вони могли утвердитися у Болоховській землі, територія якої, як добре відомо, принаймі у XII ст., була доменом великих князів Київських? Скоріш за все, це сталося у період, коли хтось з Ольговичів займав київський престол. Навряд чи мова може йти про період княжіння Святослава Всеволодовича (1181 – 1194), детально описаний у Київському літопису. Вірогідніше за все, Болоховську землю віддав своїм родичам його син, Всеволод Святославич Чермний, який князював у Києві тричі: у 1206, 1207 та 1210 – 1212 рр.; до речі, сусідня Галицька земля у цей період також знаходилася під владою молодшої гілки Ольговичів – синів Ігоря Святославича[82]. За версією Р. В. Зотова, Болоховські князі й були синами Ігоревичів, які втратили Галичину 1211 р.: «Родичам своїм, синам галицьких Ігоревичів, він (Всеволод. – ***С. К.***) надав уділи в західній частині Київської землі, по сусідству з Галичем, на який вони мали

претензію»[83]. Втім, щось конкретне щодо питання, з якої саме лінії Ольговичів походили Болоховські князі, ми сказати не в змозі.

Але як можна пояснити приналежність Несвізьким їхнього основного володіння у XV ст. – Збаразької волості? Адже Збараж, у першій згадці про нього 1213 р., разом з Теребовлем фігурує у складі Галицької землі[84]. Здається, відповідь на це питання міститься у наданні королем Владиславом-Ягайлом Поділля Спитку з Мельштина, 1395 р. Надаючи Спитку п'ять подільських замків, король залишає за собою Меджибіж, Божськ і Вінницю, а також застерігає, що «округи Теребовля й Sczenca залишаються й надалі при тих правах», які вони мали за часів короля Казиміра та князя Владислава Опольського[85]. «Сього застереження инакше не можна розуміти як тільки так, що Теребовль і Стінка зачислялися до Поділля ще в кінці XIV в. і давніше до нього належали, але були відібрані від нього колись за Казимира В., через те не увійшли в наданнє Спиткови»[86]. Інакше кажучи, після монгольського нашестя, у «темний» період формування Поділля, Теребовль, будучи відірваним від Галицької землі, був уключений до складу цього нового територіального формування. Теж саме, звичайно, стосується й розташованого ще далі на північ Збаража, який у адміністративному плані спочатку, напевне, підпорядковувався Теребовлю. Потім же Збараж, не пізніше середини XIV ст., якимось чином перейшов у володіння князів сусіднього Несвіжу, внаслідок чого й було розірвано його (Збаража) зв'язок з Теребовлем, і взагалі Галичиною.

Що стосується Вінницької та Хмельницької волостей, які кн. Федько Несвізький називав своєю «отниною», то ще на межі XIV – XV ст.ст. вони належали князю Василю Вінницькому (1388 р.) або Божському (1405 р.). Божськ, очевидно, розташовувався на місці пізнішого Хмільника[87]. Князі Вінницькі (Божські), напевне, також походили від давніх Болоховських і були найближчими родичами Несвізьких. Унаслідок цього, вірогідніше за все, десь на початку XV ст. Несвізькі й успадкували володіння Вінницьких (так само як у XVII ст. Вишневецькі – володіння вигаслих Збаразьких). Не виключено також, що це успадкування відбулося внаслідок шлюбу князя Несвізького з останньою князівною Вінницькою (звичайна практика у ВКЛ).

1. Див. напр.: Яковенко Н. М. У пошуку меценатів та патронів (Могилянський панегірик 1648 року на честь князя Яреми Вишневецького) // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – К., 2004. – Т. 35: Київська Академія. – С. 11-12.

2. Цю печатку привішено до документа 1567 р., а також до двох оригіналів акта Люблінської унії 1569 р., в одному з яких Стефан також зветься «Koributowicz» (Akta unji Polski z Litwą. 1385 – 1791 / [wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz]. – Kraków, 1932. – S. 348, 353, 355, 412). Однак у цей час кн. Збаразький був уже воєводою Троцьким, а уряд каштеляна він займав дещо раніше – з 20 вересня 1564 по 16 березня 1566 р. (Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 614). Зображення цієї ж печатки див: Однороженко О. До історії української генеалогії та геральдики: княжі роди XIV – XVII ст. // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – 2007. – Вип. VI. – С. 50, рис. 22.

3. Stryjkowski M. O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego. – Warszawa, 1978. – S. 325-326. Окрім Давида-Дашка, у цій генеалогії міститься також кілька інших вигаданих імен. У Федора Корибутовича, окрім реального брата Жигимонта, згаданий ще неіснуючий Казимір. У Василя Дашковича Збаразького показаний молодший брат Федір, який успадкував Чернихів, Колодно та Сміліжниці (реальний прототип – кн. Семен Васильович Збаразький-Колоденський). У Федора – дочка Феодора, дружина кн. Семена Гольшанського (реальний прототип – Анастасія Семенівна, княгиня Гольшанська). Нарешті, у кн. Гольшанського вказана дочка Порасковія-Праксида, дружина кн. Костянтина Острозького (у реальності її звали Тетяною).

4. [Paprocki B.] Gniazdo cnoty... – Krakow, 1578. – S. 1147. На початку розділу про

Князівство Литовське сам автор відзначає, що його історію «свіжо Матис зі Стрикова поправив у Хроніці, яку достатньо видав про те князівство, я тут лише клейноти (герби) їх кладу» (s. 1135).

5. Stryjkowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T. I. – S. XLV-XLVI, (21), 239, 318.

6. По-перше, якщо в рукописній праці говориться, що Корибут отримав свій подільсько-волинський уділ лише після того, як Новгород-Сіверський було віддано Швитригайлу (тобто у 1403/1404 р.), то за «Хронікою» це відбулося відразу після його звільнення з-під арешту (1393 р.). По-друге, серед володінь Федора-Федька, що залишилися у нього після 1430 р., пропущено Чернихів, а загадкові Шмилижниці замінені на такі ж Снулижничі.

7. Stryjkowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T. II. – S. 101-102, 194.

8. Paprocki B. Herby rycerstwa Polskiego (1584). – Kraków, 1858. – S. 832.

9. Paprocki B. Ogród królewsky... – Praha, 1599. – Арк. CCVIII зв.

10. Див український переклад Ю. Мицика: Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії. – К., 2007. – С. 409-410, 365). У перших двох латинських виданнях твору Гваньїні, котрі за обсягом вдвоє менше польського, обидві версії ще відсутні (Gwagnini A. Sarmatiae Evropeae descriptio... – [Cracoviae, 1578], Spirae, 1581; тут розділ про Литву значно коротше, а розділу про Русь немає взагалі).

11. Kronika polska, Marcina Bielskiego. Nowo przez Joach. Bielskiego syna iego wydana. – Kraków, 1597. – S. 521 (реально це самостійна робота Йоахима Бєльського, у якій він широко використовував хроніку Стрийковського, видану вже після смерті його батька Мартіна).

12. Okolski S. Orbis Polonus. – Cracoviae, 1641. – T. I. – P. 524-528.

13. Wijuk Kojałowicz W. Herbarz rycerstwa W. X. Litewskiego tak zwany Compendium. – Krakow, 1897. – S. 96. Див. також рукописні замітки кінця століття: Пазднякоў В. С. Генеалагічныя заметкі князёў Вішнявецкіх і справа Астрожскай ардынацыі Мальтыйскага ордэна (невядомы мінскі рукапіс канца XVII ст.) // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мінск, 2009. – Вып. 10. – С. 247.

14. Niesiecki K. Korona polska. – Lwów, 1743. – T. IV. – S. 540-543. Зазначимо, що Нєсєцький користувався якоюсь «генеалогією» Вишневецьких, у якій вона, починаючи з синів міфічного Дашка Федоровича, викладена загалом правильно, явно на підставі актових джерел. Зокрема, переліки маєтків трьох братів, Семена, Солтана та Василя «Дашковичів», без сумніву, запозичені з їхнього розподільчого акта 1463 р. Але ж там брати чітко названі Васильовичами! (Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887. – T. I. – S. 54). Звідси зрозуміло, що укладач «генеалогії» свідомо змінив дані свого джерела явно з метою не дискредитувати традиційну схему Стрийковського – Папроцького. Саме тому анонімний автор «зберіг» Данила-Дашка Федоровича (реально – Василя), та навіть «надав» йому дружину, цілком міфічну князівну Тверську!

15. Зокрема, це констатував С.-М. Кучинський у академічному виданні: Polski slownik biograficzny. – Krakow, 1948. – T. VI. – S. 384, 386-387.

16. Wdowiszewski Z. Genealogia Jagiellonów. – Warszawa, 1968. – S. 16; Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С. 85, 298 (пізніше свою думку дослідниця змінила – див. нижче); Wasilewski T. Pochodzenie i początki kariery domu Czartoryskich // Litwa i jej sąsiedzi od XII do XX w. – Poznań, 1994. – S. 50-51; Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII-XVI ст. – Львів, 1996. – С. 154; Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. – Львів, 2000. – С. 328; Войтович Л. Княжа доба: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 648-650; Мицько І. Федько Корибутович Несвіцький – протопласта князів Збаразьких // Галицька брама. – 2004. – № 1-3. Збараж; Гриськів В. «Генеалогічна війна» початку XX століття // Наукові записки. Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира

Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2006. – Вип. 3. – С. 24-31; Гриськів В. Князь Федько Несвізький // Наукові записки. Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2007. – Вип. 1. – С. 4-10; Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – S. 22-24 (вважає, що Збаразькі та Вишневецькі в будь-якому випадку були Гедиміновичами, якщо не Корибутовичами, то Коріатовичами); Anusik Z. O książętach Wiśniowieckich i czasach, w których żyli. Suplement do monografii rodu // Przegląg nauk historycznych. – 2009. R. VIII. – Nr 2. – S. 151-152 (поділяє думку Чаманської); Папа І. Загадка походження князя Федька Несвіцького: давні та новітні дискусії // Вісник Львівського університету. Серія: Історія. – 2011. – Вип. 46. – С. 42-64 (версію Пузини підтримує не категорично, припускаючи, що Федько Несвізький міг бути також нащадком Коріата Гедиміновича).

17. Сенютович-Бережний В. Історичне місце князя Федька Несвіцького // Літопис Волині. – Вінніпег, 1958. – Рік 4. – Ч. 4. – С. 6-14; Dworzaczek W. Genealogia. – Warszawa, 1959. – S. 127, pr. 202; Tęgowski J. Pochodzenie kniaziów Iwana i Fiodora Nieświckich // Genealogia. Studia i materiały historyczne. – Poznań-Wrocław, 1996. – T. VII. S. 125-135; Tęgowski J. Jescze o pohodzeniu kniazia Fiodora Nieświckiego // Genealogia. Studia i materiały historyczne. – Poznań-Wrocław, 1996. – T. VIII. – S. 87–90; Яковенко Н. М. У пошуку меценатів та патронів (Могилянський панегірик 1648 року на честь князя Яреми Вишневецького) // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». – К., 2004. – Т. 35: Київська Академія. – С. 9 (ця ж стаття, але під іншою назвою, була тоді ж надрукована за кордоном, а потім перевидана ще раз: Яковенко Н. Кого топчуть коні звитяжного Корибута: до загадки києво-могилянського панегірика 1648 року «Maiores Wiszniewiecciorum» // Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. – К., 2012. – С. 326 (зазначимо, що, переглянувши свою попередню думку під впливом робіт Я. Теньговського, Н. М. Яковенко ніяк не відзначила це у другому виданні своєї книги: Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна. – К., 2008. – С. 91-92, 321, 333); Kurtyka J. Wierność i zdrada na pograniczu. Walki o Bracław w latach 1430–1437 // Historia vero testis temporum: Księga jubileuszowa poświęcona profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70 rocznicę urodzi. – Krakow, 2008. – S.691; Однороженко О. До історії української генеалогії та геральдики: княжі роди XIV – XVII ст. // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – 2007. – Вип. VI. – С. 45-46; Однороженко О. Князівська геральдика Волині середини XIV–XVIII ст. – Харків, 2008. – С. 76; Однороженко О. Руські родові герби XIV – XVI ст. як генеалогічне джерело // Генеалогія. – К., 2013. – Вип. 1. – С. 398-401; Келембет С. М. Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневецькі – Гедиміновичі чи ні? // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 162. – С. 111-118; Kowalski M. Księstwa Rzeczpospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny. – Warszawa, 2013. – S. 155.

18. Детально про це див.: Келембет С. М. Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневецькі – Гедиміновичі чи ні? // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 162. – С. 111-118.

19. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 609-616.

20. Там само, s. 556 і далі.

21. Однороженко О. До історії української генеалогії та геральдики: княжі роди XIV – XVII ст. // Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства. – 2007. – Вип. VI. – С. 49-51, 71-73.

22. Летопись Историко-родословного общества в Москве. – 1905 г. – Вып. 4. – Отд. 1. – С. 16.

23. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 614.

24. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К., 1993 [К.;Львів, 1907]. – Т. IV. – С. 168.

25. Radziminski Z. L. W sprawie pochodzenia Fed'ka Nieswizkiego // Miesiecznik Heraldyczny. – 1911. – № 9-10. – S. 143.

26. Stryjkowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T. II. – S. 194.

27. Cromeri M. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. – Basileae, 1568. – P. 311.

28. Rawita-Gawroński F. Ksiażęta Nieświeccy, Zbarascy i Wisniowieccy do konca XVI w. // Ateneum Wileńskie. – 1930. R. VII. – Zeszyt 1-2. – S. 114.

29. Смольнянинов В. Н. Материалы для родословия князей Гедеминовичей, извлечённые из архива князя Фёдора Алексеевича Куракина // Летопись Историко-родословного общества в Москве. – 1905 г. – Вып. 4. – Отд. 1.

30. Czamańska I. Wiśniowieccy. Monografia rodu. – Poznań, 2007. – S. 24.

31. Папа І. Загадка походження князя Федька Несвіцького: давні та новітні дискусії // Вісник Львівського університету. Серія: Історія. – 2011. – Вип. 46. – С. 62-63.

32. Puzyna J. Korjat i Korjatowicze // Ateneum Wileńskie. – 1930. R. 7. – Zeszyt 3-4. – S. 454.

33. Погорілець О. Саввов Р. Про нові знахідки монет Подільського князівства // Нумізматика і фалеристика. – 2007. – № 4. – С. 29-30.

34. Puzyna J. Korjat i Korjatowicze // Ateneum Wileńskie. – 1930. R. 7. – Zeszyt 3-4. – S. 454.

35. Келембет С. М. Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневецькі – Гедиміновичі чи ні? // Культура народов Причерноморья. – 2009. – № 162. – С. 115.

36. Волков В. Г. Все ли Рюриковичи происходят от одного предка? Происхождение Рюрика и Гедимина в свете последних генетических исследований // Генеалогия допетровского времени: источниковедение, методология, исследования. – СПб., 2012. – С. 17, 23. Про це ж див., напр.: Kowalski M. Księstwa Rzeczpospolitej. Państwo magnackie jako region polityczny. – Warszawa, 2013. – S. 155.

37. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. XXIII-XXIV, 275-276.

38. Tęgowski J. Sprawa przyłączenia Podola do Korony Polskiej w końcu XIV wieku // Teki Krakowskie. – Krakow, 1997. – T. V. – S.171.

39. Zrzódła do dziejów polskich. – Wilno, 1843 – T. I. – S. 155-156; Zbior dokumentow znajdujących się w Bibiliotece hr. Przezdzieckich w Warszawie / Wyd. A. Chmiel. – Krakow, 1890. – S. 12, № VI. Ця грамота опублікована за оригіналом, і рік видачі у ній чітко вказаний як «Millesimo quadringentesimo quinto». Тим не менш, у деяких працях ця дата корегується на 1401 р., оскільки у 1405 р. Свитригайло вже не був реальним князем Подільським. Однак відомо, що після повернення з Пруссії на початку 1404 р. він отримав назад Поділля, а також ряд інших володінь у Галичині. Восени того ж року король Владислав-Ягайло підкорив Поділля своїй владі, посадивши там польського старосту; однак і після цього прибутки з Поділля залишилися за Свитригайлом, який номінально зберіг і титул князя Подільського (Lewicki A. Powstanie Swidrygielly. – Krakow, 1892. – S. 55-57, 305).

40. Tęgowski J. Jescze o pohodzeniu kniazia Fiodora Nieświckiego // Genealogia. Studia i materiały historyczne. – Poznań-Wrocław, 1996. – T. VIII. – S. 88-89.

41. Груша А. Невядомая грамата Фёдара Карыятавіча за 1391 г. //Беларускі гістарычны агляд. – 2001. – Т. 8. Сш. 1-2. – С. 133. У цій оригінальній грамоті від 20 червня 1391 р. сказано, що княгиня надала свої села Гриньку «перед нами и передо всею нашею радою», тоді як про більш ранні надання тут же говориться, що вони були зроблені Федором Коріатовичем разом зі старшим братом Костянтином. Отже, княгиня Вінницька надала свої села зятю вже після смерті Костянтина Коріатовича, який помер не раніше 19 вересня 1388 р.

42. Келембет С. М. Князі Несвізькі, Збаразькі та Вишневецькі – Гедиміновичі чи ні? – С. 116-117.

43. Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – Kraków, 1876. – T. I. – S. 12; Розов В. Українські грамоти. – К., 1928. – Т. І. – С. 42, № 22.

44. Розов В. Українські грамоти. – К., 1928. – Т. І. – С. 38, № 20.

45. Akta unji Polski z Litwą. 1385 – 1791. – Kraków, 1932. – S. 47-48.

46. Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego // Miesiecznik Heraldyczny. – 1911. – № 1-2. – S. 10-12, 9.

47. Розов В. Українські грамоти. – С. 38, № 20. Кн. Іван Євлашкович загинув на Ворсклі у 1399 р. (ПСРЛ. – Т. XXXV. – С. 52, і т. д.).

48. Близько 1386 р. присяжна грамота Федора Даниловича (Острозького) з братом Михайлом (Розов В. Українські грамоти. – С. 30, № 15). Вже у акті 1388 р. він титулується князем (там само, с. 42, № 22), як і в усіх інших згадках. Близько 1392 р. серед поручителів без князівського титулу згадані Лев і Русан Плаксичі (там само, с. 46, № 25). Тоді як у згаданому документі 1388 р. Русан Плаксич чітко названий князем (там само, с. 38, № 20). Лев Плаксич у літописах також фігурує серед князів (ПСРЛ. – Т. XXXV. – С. 65).

49. Stryjkowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi. – Warszawa, 1846. – T. II. – S. 194.

50. Puzyna J. O pochodzeniu kniazia Fed'ka Nieswizkiego. – S. 13.

51. Prochaska A. Czy możliwa jest identyczność kniaziów Nieswieskich z Korybutowiczami?// Miesiecznik Heraldyczny. – 1912. – № 5-6. – S. 91, pr. 1.

52. Ліцкевіч А. У. Старабеларускія граматы XV ст. з Archiwum Glownego akt dawnych у Варшаве // Здабіткі. Дакументальныя помнікі на Беларусію – Мінск, 2009. – Вып. 11. – С. 17-18. Ян Якубовський, перший видавець документа, помилково датував його 1446 р., а ім'я Клавка передав як «Селавко».

53. Jakubowski J. Czy istnieli kniaziowie Nieświescy? // Ateneum Wileńskie. – 1923. R. 1. – № 1. – S. 1-4, 9.

54. Дані з Вікіпедії. А. В. Куза вніс Несвіж до переліку давньоруських городищ, але лише на тій підставі, що вважав його володарем літописного кн. Юрія Несвіжського, який загинув у 1223 р. (див. нижче), без жодних археологічних доказів (Куза А. В. Древнерусские городища X – XIII вв. – С. 94).

55. Stadnicki K. Bracia Władysława-Jagiełły Olgierdowicza króla Polski, wielkiego xięcia Litwy. – Lwów, 1867. – S. 107.

56. Stadnicki K. Synowie Gedymina, wielko-władcy Litwy. Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat. – Lwów, 1881. – S. 205-206, pr. 127; Stecki T.-J. Miasto Rowne. Kartka z kroniki Wolynia. – Warszawa, 1880. – S. I, pr. 2.

57. Wolff J. Rod Gedimina. – Krakow, 1886. – S. 156.

58. Codex epistolaris saeculi decimi quinti. – Kraków, 1876. – T. I. – S. 12.

59. Розов В. Українські грамоти. – К., 1928. – Т. І. – С. 42, № 22.

60. Розов В. Українські грамоти. – К., 1928. – Т. І. – С. 38, № 20.

61. Akta unji Polski z Litwą. 1385 – 1791. – Kraków, 1932. – S. 47-48.

62. Daniłowicz I. Skarbiec diplomatów... – Wilno, 1862. – T. II. – S. 126, 133.

63. Halecki O. Z Jana Zamojskiego inwentarza archiwum koronnego // Archiwum Komisji Historycznej. – Kraków, 1919. – T. XII. – Cz. I. – S. 164, 209, 217.

64. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887. – T. I. – S. 53.

65. Розов В. Українські грамоти. – К., 1928. – Т. І. – С. 129, 132. В. Собчук надає перевагу саме цій формі, на підтвердження якої наводить ще три згадки у книзі 3 Литовської метрики (Собчук В. Замки князів Несвідських, Збаразьких, Вишневецьких та Порицьких // Собчук В. Від коріння до крони. – Кременець, 2014. – С. 63, прим. 1). Однак у жодному з цих записів Несвідські князями не титулуються. Перші два з них відносяться до Дорогичина, де існував місцевий, земянський рід Несвітських: у перепису литовського війська 1528 р. серед землян Дорогицької землі згаданий «Болтромей Несвитъский» (Перапіс войска Вялікаго княства Літоускаго 1528 года. – Мінск, 2003. – С. 110). Третій же запис відноситься до Луцька, де у XVI ст. існував теж земянський рід Несвіцьких, володарів Несвіча під Луцьком (див. нижче).

66. Литовська метрика. Книга 561. Ревізії українських замків 1545 року. – К., 2005. – С. 137, 140, 150, 162, 167.

67. Długosz J. Opera omnia. – Cracoviae, 1877. – T. XIII. Historiae Polonicae libri XII. T. IV. – P. 189.

68. Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Krolestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Ks. 10 i 11. – S. 5.

69. Długosz J. Roczniki czyli Kroniki sławnego Krolestwa Polskiego. – Warszawa, 2009. – Ks. 11. – S. 56.

70. Грушевский М. Барское староство. – К., 1894. – С. 45-46, 83-85.

71. https://wikimediaukraine.wordpress.com/tag/%D1%85%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C/,№18-19.

72. С. Маярчак відносить Маначин також до городищ ще до монгольського періоду (Маярчак С. Городища IX – XIII ст. лівобережжя Середнього Подністров'я у межах Хмельницької області // Фортеця: збірник заповідника «Тустань»: на пошану Михайла Рожка. – Львів, 2009. – Кн. 1. – С. 286.

73. Собчук В. Замки князів Несвідських, Збаразьких, Вишневецьких та Порицьких // Собчук В. Від коріння до крони. – Кременець, 2014. – С. 96-97.

74. На карті В. Якубовського кордон Болохівської землі на заході трохи не доходить до Збруча (Якубовський В. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 14). На карті Л. Махновця кордон йде як раз приблизно через район Маначина (Літопис Руський за Іпатським списком. – К., 1990. – Карта-вкладка). В реальності західний кордон Болохівської землі цілком міг іти по верхній течії Збруча.

75. Новгородская первая летопись старшого и младшего изводов. – М.;Л., 1950. – С. 267; ПСРЛ. – М., 2001. – Т. I. – Стб. 509; М., 2000. – Т. VI. – Вып. 1. – Стб. 282; М., 2004. – Т. XXV. – С. 121, і т. д. У деяких зведеннях удільний титул Юрія перекручено, але в цілому правильне читання «Несвѣжьскаго» сумнівів не викликає.

76. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. – К., 2002. – С. 98, 221.

77. Якубовський В. Скарби Болохівської землі. – Кам'янець-Подільський, 2003. – С. 65, 58, 63; Алфьоров О. Болохівські князі – «провінційна гілка» чернігівських Ольговичів // Кобудь, Константинів, Староконстантинів: історія, археологія, культура, архітектура. – Старокостянтинів, 2006 / Велика Волинь». – Т. XXXIV.

78. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. – К., 2002. – С. 80, 177.

79. Новгородская первая летопись старшого и младшего изводов. – М.;Л., 1950. – С. 63, 267.

80. Wolff J. Kniaziowie litewsko-ruscy od konca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S. 407, 408-409.

81. ПСРЛ. – М., 2004. – Т. XXV. – С. 119, і т. д. За родоводами XVI ст., князі Козельські були нащадками Мстислава, одного з синів Михайла Всеволодовича Чернігівського († 1246). Але ця родовідна легенда навряд чи є достовірною, оскільки, «судячи з хронології життя (...) нащадків князя Мстислава, сам він народився не раніше кінця XIII ст. й не міг бути сином князя Михайла Всеволодовича Чернігівського» (Беспалов Р. А. «Новое потомство» князя Михаила Черниговского по источникам XVI – XVII веков (к постановке проблемы) // Проблемы славяноведения. – Брянск, 2011. – Вып. 13. – С. 80-81).

82. ПСРЛ. – М., 2004. – Т. XXV. – С. 105-106, 108.

83. Зотов Р. В. О Черниговских князьях по Любецкому синодику и о Черниговском княжестве в татарское время. – СПб., 1892. – С. 162 і далі.

84. Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар. – К., 2002. – С. 82, 182.

85. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. – Lwów, 1887. – T. I. – S. 19.

86. Грушевський М. С. Історія України-Руси. – К., 1993 [К.;Львів, 1907]. – Т. IV. – С. 89, прим. 1.

87. К. І. Терещук зазначив, що з початку XV ст. всі звістки про Божський зникають,

і пізніше «в переліку наведених вище округ з замками замість Божського з'являються Хмільник і Хмільницький повіт. Всі інші назви залишались незмінними до сьогодні (...) Зрештою, повідомлення літопису, праці П. М. Батюшкова та В. Н. Молчановського свідчать на користь гіпотези, за якою сучасний Хмільник стоїть поблизу залишків літописного Божського (можливо, городища в с. Суслівці)» (Терещук К. І. До питання про локалізацію Болохівської землі // Дослідження з слов'яно-руської археології. – К., 1976. – С. 169, 173-174).

В статье исследуется генезис «Корибутовской» традиции происхождения князей Збаражских и Вишневецких. Устанавливается приблизительное месторасположение древнего Несвижа – родового гнезда их предков, князей Несвижских. Предлагается оригинальная версия происхождения Несвижских – от древних князей Болоховских, которые, по мысли автора, были ветвью черниговских Ольговичей.

Ключевые слова: генеалогия, историография, Федько Несвижский, сфрагистика, Несвиж, Болоховские князья, Збараж.

The article examines the genesis of «Korybutivsk» tradition and the origin of princes Zbarazky and Vyshnevetsky. The approximate location of an old Nesviz – a nest of their ancestors princes Nesvizky. The original version is proposed as to Nesvizky originated from the ancient princes Bolohovsky, who according to the opinion of the author, were Olegovychi of Chernigiv branch.

Keywords: Genealogy, historiography, Fedko Nesvizky, sfrahistyka, Nesviz Bolohovski princes, Zbaraj.

УДК 94(477)

Володимир Половець

●

ПОЛОВЦІ: ЕТНІЧНА ІСТОРІЯ

У статті розглядається етнічна історія половців у їх часовому і просторовому русі. Простежується утворення племен і союзів племен, їхнє розселення у певних регіонах, співвідношення між соціальними верствами та умовами існування. Основна увага зосереджена на становленні етносів різного таксономічного рівня: вивченні й опису трансформації племен та їхніх союзів, розселенню у межах етнічної території, родовому укладу, історії боротьби за своє існування.

Ключові слова: Китай, Алтай, Казахстан, етнос, кипчаки, половці, комани, куни, монголи.

У науковій літературі, присвяченій дослідженню етногенетичних проблем кипчаків (половців і куманів), з самого початку вивчення даної проблеми традиційно склалася думка про їхню тотожність кимакам – етносу, відомому з арабо-персомовних джерел IX-XI ст. Вітчизняні й зарубіжні історики вважали, що кимаки і кипчаки були одним і тим же етносом, лише останні – його західна гілка. Однак у сучасній історіографії наголошується на проблемності тотожності кипчаків та кимаків і підкреслюється, що кипчаки першими поселилися на зайнятій території (1).

Згадки про кипчаків в усіх писемних джерелах безпосередньо відносяться до VIII–XI ст., коли вони з'явилися в степах Казахстану, що викликало у дослідників немало запитань і змушувало їх шукати більш ранні джерела (1, с. 153). Першим звернувся до китайських джерел академік О. М. Бернштам. На його думку, в «Исторических заметках Сыма Цяня» («Шинцзи»), що відносяться до III-II ст. до н.е., згадується держава Цзюйше (Цюйше) та етнос «кийчак», що перекладено було автором як «кипчак». Гіпотеза академіка одержала на певний час широке розповсюдження в наукових колах (2). Згодом, коли до перекладу джерел були залучені філологи (синологи), з'ясувалося, що даний етнонім перекладається як «сир» чи «сеяньто». Отже, одними з предків кипчаків були сеяньто, які входили до складу багаточисленних телеських племен (1, с. 156).

У середині I тис. н.е. телеські племена були втягнуті у сферу етнополітичних відносин тюркських і телеських каганатів. Це стало причиною визначення етнічних трансформацій одних племен і локальної розмежованості інших. До них відносилося і плем'я сеяньто. Так повідомляється в китайських хроніках IV ст. періоду династій Суй і Тай. Ці номади кочували від Алтаю до Великої Китайської стіни, а після падіння Першого Тюркського каганату в 630 р. змагалися з уйгурськими племенами за гегемонію в степах. У 646 р. племена сирів, нарощуючи свою могутність, утворили власний каганат. Згодом сири влилися до складу Другого Тюркського каганату (681–745 рр.), в якому становили другий за чисельністю в племінній ієрархії етнос після тюрків-ашинів. Повстання 744 р. токуз-огузів та уйгурів, яких підтримував Китайський двір, завдало поразки каганату (3). Сири змушені були відкочувати на Північний Алтай і в записі Елетмиш Бильче-кагана під 760 р. згадуються як «кибчак», що стало їхнім етнонімом «кипчак» (4, с. 512).

Зазначимо, що згадка назви «кипчак» відноситься до VIII ст. Цей етнонім вживається в надпису, вибитому на кам'яному стовпу і відомому в науковій літературі як «Селенгінський камінь» (4, с. 241). Про цей камінь стало відомо в 1909 р., коли,

© Половець Володимир Михайлович – доктор історичних наук (м. Чернігів).